

Игнатенко К.

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

УДК 37.013.42

ВРАХУВАННЯ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ОЦІНЦІ ПОТРЕБ ДИТИНИ-СИРОТИ ТА ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

У статті розкриваються критерії, показники, компоненти оцінки потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також сімей, в яких вони виховуються. Представлено значення сімейної системи в здійсненні оцінки потреб дітей і спроможності батьків виховувати прийомних дітей. Охарактеризовано поняття „прив'язаність”, „здорова сім'я”, „дисфункціональна сім'я”.

Ключові слова: оцінка потреб дитини та її сім'ї, показники оцінки потреб, компоненти оцінки потреб, батьківський потенціал, сімейна система, прив'язаність, дисфункціональна сім'я, здорова сім'я.

Игнатенко Е.

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной работы
Луганского национального университета имени Тараса Шевченко*

УЧЕТ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ СЕМЕЙНОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ОЦЕНКЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ РЕБЕНКА-СИРОТЫ И ПРИЁМНОЙ СЕМЬИ

В статье раскрываются критерии, показатели, компоненты оценки потребностей детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, а также семей, в которых они воспитываются. Представлено значение семейной системы во время проведения оценки потребностей ребенка способности родителей воспитывать приемных детей. Охарактеризованы понятия „привязанность”, „здоровая семья”, „дисфункциональная семья”.

Ключевые слова: оценка потребностей ребенка и его семьи, показатели и компоненты оценки потребностей, родительский потенциал, семейная система, привязанность, дисфункциональная семья, здоровая семья.

Ignatenko K.

*Candidate of pedagogical sciences, associate professor of Social Work Luhansk
Taras Shevchenko National University*

ACCOUNTING OF THE BASIC FACTORS OF THE FAMILY SYSTEM DURING THE NEEDS ASSESSMENT OF ORPHANS AND FOSTER FAMILIES

The article describes the criteria, indicators, components to assess the needs of orphans and children who have been remained without parental care, as well as families in which they are brought up. The value of the family system in the needs assessment of children and the ability of parents to educate foster

children are presented. The concepts of „attachment”, „healthy family”, and „dysfunctional family” are described.

Keywords: *the needs assessment of the child and his family, the indicators of the needs assessment, the components of the needs assessment, the parental potential, the family system, the attachment, the dysfunctional family and the healthy family.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Упродовж останнього десятиріччя в Україні помітно активізувалися зусилля державних і неурядових організацій задля підвищення якості соціальних послуг населенню відповідно до його потреб. Сучасна соціальна і економічна ситуація, створюючи передумови для позитивних змін у вирішенні родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовила появу інструменту встановлення та гарантування спроможності прийомних сімей реалізовувати виховні функції відносно цих дітей. Одним із таких інструментів стало розроблення та впровадження в практику соціальної роботи оцінки потреб на основі урахування стабільності сімейної системи „приймаючої” родини.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз літератури з даної проблеми показав її складність і багатогранність, оскільки вона інтегрує відносно самостійні напрями, що стосуються: 1) проблеми створення сімейних форм виховання; 2) концептуальних засад технології оцінки потреб дитини та її сім'ї; 3) сімейного системного аналізу відношень у прийомній сім'ї. Перший аспект вивчався І. Пешою, Н. Комаровою, Г. Бевз, Л. Волинець, Н. Заверікою, Г. Лактіоновою; другий аспект – Ж. Петрочко, З. Кияницею, І. Зверєвою, В. Кузьмінським, О. Безпалько; третій – В. Сатиром, Р. Бендлером, Г. Варгою, В. Ослон, В. Шапарем та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити значення й сутність сімейної системи прийомної сім'ї при здійсненні оцінки потреб дітей-сиріт й дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від категорії клієнтів, оцінка потреб яких здійснюється, вирізняють оцінку потреб дитини-сироти та сім'ї, в якій вона перебуває на момент здійснення оцінки. В загальному вигляді, Ж. Петрочко визначає *оцінку потреб дитини та її сім'ї* як процес збору, узагальнення та аналізу інформації щодо розвитку дитини, батьківського потенціалу, факторів сім'ї та середовища, підготовки висновків та рекомендацій для прийняття рішень у найкращих інтересах дитини щодо надання відповідних соціальних послуг. Метою оцінки потреб є визначення необхідних стратегій втручання, видів соціальних послуг, соціальної допомоги, спрямованих на забезпечення прав дитини, подолання складних життєвих обставин дитини та її сім'ї або мінімізацію їх наслідків [5].

Оцінка потреб дитини-сироти та прийомної сім'ї – це вагомий аргумент під час прийняття відповідальних рішень стосовно дитини, у тому числі виявлення спроможності кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі створити прийомну сім'ю/ДБСТ; це спосіб усвідомлення змісту соціальної й соціально-педагогічної роботи з прийомною дитиною та сім'єю. Результати оцінки служать для відкриття випадку й початку здійснення/не здійснення соціальних дій відносно клієнта. Серед критеріїв визначення типу випадку є:

- характер впливу життєвих обставин на стан та потреби дитини;
- стан батьків, осіб, що їх замінюють та їхній потенціал, щодо задоволення потреб дитини;
- вплив факторів сім'ї та середовища на задоволення потреб дитини/особи;
- тривалість існування проблеми;
- усвідомлення отримувачем проблеми та готовність до співпраці з надавачами послуг тощо.

Соціальний працівник оцінює показники задоволеності чи не задоволеності потреб в здоров'ї, освіті, емоційному розвитку, самоусвідомленні і самопрезентації, сімейних та соціальних стосунків, самообслуговуванні (компонент „потреби дитини”); елементарному догляді, гарантіях безпеки, емоційному теплі, стимулюванні, життєвих цінностях і обмеженнях (компонент „батьківський потенціал”); історії сім'ї, родичах, житлово-побутових умовах, зайнятості, доходах, соціальній інтеграції, ресурсах громади (компонент „фактори сім'ї та середовища”) [5].

Відтак, сімейна система належить до „кола” оцінюваних показників як така що характеризує потреби дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, рівень батьківського потенціалу прийомної сім'ї. При оцінці потреб дитини-сироти та сім'ї, яка на разі заміняє дитині біологічну сім'ю, соціальний працівник задається питанням, які стосунки присутні між її членами, чи позитивні вони, чи допомагає сім'я кожному її членові ефективно розвиватися.

Для якісної оцінки сімейної системи та її членів служать ресурси й резерви кандидатів у прийомні батьки, які мають індивідуально варіативний характер. Г.Бевз розглядає ресурси як запаси, засоби, можливості, якими володіє прийомна сім'я і які можуть бути задіяні безпосередньо, а резерви – як додаткові ресурси, наявність яких указує на „достатність” для розвитку прийомних батьків та сім'ї загалом. Резерви будуть потрібні в екстрених ситуаціях і будуть джерелом підтримки здорового функціонування сім'ї, відновлення її виховного потенціалу [1, с. 52].

Ефективність сімейної системи визначається за такими показниками: здорове функціонування сім'ї, її адаптаційний потенціал, психологічна готовність її членів до виконання нових соціальних ролей, свідоме прийняття рішення та підтримка його ініціатора як значущої батьківської

фігури, особистісний потенціал прийомних батьків: любов, щирість зацікавленість, комунікативні вміння тощо. Мірою визначення необхідного ресурсу прийомної сім'ї є в першу чергу оцінка чинників ризику прийомної дитини (деприваційні впливи, травматичний досвід) [4].

Позитивне значення оцінки потреб для розвитку системи забезпечення прав дітей очевидне, адже відбуваються певні зміни не тільки на рівні особистості, а й на рівні соціального середовища, громади. Зосередження уваги на ресурсах, що забезпечують гармонійний розвиток дитини та її сім'ї, сприяє розвитку наявних ресурсів, їх примноженню, збагаченню [1].

Сімейна система визначається такими властивостями як цілісність, приклади взаємовідношень, що повторюються, функціонування і розвиток незалежно від довколишніх умов. Внутрішньо сімейні міжособистісні взаємини сприяють пристосуванню індивіда до внутрішніх культурних схем суспільства. Інколи відбувається утворення різного роду психологічних проблем, криз і конфліктів.

Термін „дисфункціональна сім'я” зазвичай застосовується в широкому контексті відносно сімейної системи, яка є джерелом не адаптивної поведінки одного або декількох своїх членів, не забезпечує необхідних умов для їх особистісного зростання. За даними сучасних досліджень, дисфункціональні сім'ї мають наступні характеристики: існування будь-яких проблем в сім'ї заперечується, відчувається нестача в частині інтимності, відчуття сорому використовуються для мотивації індивідуальної поведінки, родинні ролі є жорсткими, індивідуальна ідентичність приноситься в жертву родинній ідентичності, а особистісні потреби – потребам сім'ї в цілому. Конфлікти тут закриті, має місце хронічна неприязнь одних членів сім'ї до інших. Дисфункціональність сімейної системи призводить до психологічних симптомів й негативних

соціальних явищ – таких як алкоголізм, наркоманія, насильство, дитячі крадіжки, та інше [2].

Функціональна (здорова) сім'я характеризується гнучкою ієрархічною структурою влади, ясно сформульованими родинними правилами, сильною батьківською коаліцією, неущкодженими і доброзичливими відносинами між поколіннями. Здорова сім'я – це „система в русі”, процес безперервної зміни, еволюції, становлення. Сімейні правила тут відкриті і служать позитивними орієнтирами для зростання. Друзі членів сім'ї, сусіди вільно входять у внутрішньо сімейний простір без страху попасти в епіцентр конфлікту чи залишитися без уваги господарів, останні із задоволенням приймають гостей. Зазвичай сімейна система складається з трьох або навіть чотирьох поколінь. При цьому старше покоління може спілкуватися з молодшим не зберігаючи дистанцію „задля поваги”. Здорова сім'я – це місце прояву близькості, кохання, так само місце сварок, і, навіть, ненависті. В сім'ї не має обмежень на міжособистісні взаємини, абсолютна свобода на прояв будь-яких людських почуттів.

Чітка дистанція між поколіннями – один з основних компонентів в структурі добре функціонуючої сім'ї (її не слід плутати з негнучкими ієрархічними структурами). Ясно, що батьки і діти не рівні між собою з точки зору таких понять як „влада” і „відповідальність”. Солідарні батьки є хребтом сім'ї, вони забезпечують відчуття безпеки для дітей. Проте здорова сім'я ґрунтується не на домінуванні батьків над дітьми, а на тому, що сила одних забезпечує безпеку інших. Оскільки ця сила чітко усвідомлюється і не береться під сумнів, батькам немає необхідності завжди відкрито проявляти й безперервно доводити її існування як дітям, так і самим собі. Вони заохочують відвертість по відношенню до гри, творчості в спілкуванні [2].

Стосунки між подружжям – психологічний центр всіх сімейних відношень. Якщо в сім'ї культурні відмінності розглядаються як негативний чинник, від якого необхідно позбавитися, то такі відношення ведуть до розколів в родині, викликають у членів сім'ї захисні реакції. Проте, якщо до різниці в культурному розвитку когось з членів родини відносяться як до ресурсу, то такі стосунки можуть бути цінним чинником сімейної стабільності. Відчуваючи нестачу в почуттях, чоловік і дружина зазвичай встають перед проблемами та труднощами саме тоді, коли на „арені” з'являються діти та їм доводиться виконувати батьківські обов'язки. Твердження про те, що поява дітей дозволить відновити порушені стосунки між подружжям є небезпечною помилкою.

Отже, важно враховувати певні психологічні показники стабільності сімейної системи, що вказує на те, чи справляться батьки-вихователі, прийомні батьки з метою виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чи функціонально спроможна патронатна родина перейти до наступного – вищого – рівня розвитку дитини і родини.

Наступний чинник що є „дзвіночком” для фахівця, який здійснює оцінку потреб – це наявність чи відсутність прив'язаності у дитини-сироти до нової родини. Досвід показує, що діти, які відчули на собі вплив деприваційних умов життя, приносять у прийомну сім'ю проблеми самооцінки, поведінки, когнітивних моделей сприйняття себе й оточуючих, що ускладнює процес їхньої інтеграції в сім'ю. Розірвання специфічного зв'язку матері й дитини, відсутність сформованої прив'язаності в дітей цієї категорії, поряд з наявністю деприваційних ситуацій, призводить до численних відхилень, таких як тривога, недовіра до оточуючих, агресивність; нерідко це є джерелом майбутніх проблем у власній сім'ї. Наявність або відсутність сформованої прив'язаності впливає також на міжособистісні зв'язки і є важливим складником взаєморозуміння між прийомними батьками та дітьми. Депривація, довготривале відчуття

фрустрації, деформовані моделі сприйняття себе й оточуючих, утриманська позиція, невміння управляти своїми інтересами й бажаннями, ставити перед собою цілі – ці та інші проблеми ускладнюють процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

Врачування зазначеного є умовою результативної оцінки потреб дитини, що проводиться з метою пересвідчення, чи підростаюча особистість виховується і розвивається в сприятливому середовищі. Іншими словами, чи дитина як на особистісному рівні, так і на рівні соціуму включена в систему довготривалих і емоційно позитивних соціальних взаємодій, зав'язків, що є основою відчуття нею власної захищеності, гарантованості своїх прав.

Отже, робота із сім'єю загалом дає соціальним працівникам більше можливостей для надання допомоги та підтримки. У той же час оцінка сім'ї пов'язана з більшістю тих же проблем, що й оцінка особистості: вона досить тривала й складна та, на жаль, суб'єктивна (незрозуміло, де проходить межа між „досить хорошою” і „недостатньо хорошою” сім'єю), зберігаються проблема відмови та небезпека психотравми кандидата.

Напрямами подальших досліджень є обґрунтування оптимального використання діагностичного інструментарію оцінки потреб фахівцями соціальної сфери.

Література

1. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку) / Г. Бевз. – К. : Главник, 2006. – 112 с.
2. Варга А. Введение в системную семейную психотерапию / А. Варга – М. :Когито-Центр, 2011. – 184 с.
3. Ігнатенко К. Соціально-педагогічні умови підготовки прийомних батьків до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Ігнатенко катерина Володимирівна. – Луганськ, 2013. – 314 с.

4. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. ; у 2-х ч. / І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко. – К. : Задруга, 2011. – Ч. 1. – 228 с.
5. Петрочко Ж. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: сутність, значення, концептуальні засади / Ж. В. Петрочко // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки – №1 (22), 2014. – С. 76-82.